

A tekintélyes középkorkutató német jogtudóst, Erich Genzmer-t idézve Bónis György ezt írja: „Ha itt (ti. a sötét századokban) tudományról akarunk beszélni, az grammatika, nem jogtudomány. Az európai jogtudomány csak a forradalmian új bolognai iskolával kezdődött.”¹ Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza Bónis György, ismét Erich Genzmer-t idézve, hogy a Digesták tanulmányozásának megindítása immár nem a római jogi elemek továbbélése volt, hanem egy új jog, a *ius commune* születése. Ezek a megállapítások mintha nehezen jutnának el a római jogászokhoz, és nem találnak utat a mai magyar római jogi tankönyvekhez sem.

A római jog és a *ius commune* közötti különbség, a különböző felépítés, a különböző szerkezet a glosszátorok tevékenységének eredménye, akik a középkori jogi reneszánsz, vagyis az európai jogtudomány születésének kulcsszemélyiségei voltak. A glosszátorok által megalkotott *ius commune* nem pusztán római jog, mert ennél lényegesen több.

Ebben a cikkben a szerződés érvénytelenségével kapcsolatban a glosszátorok néhány jelentős újítását szeretnénk tárgyalni. Mivel a szerződés egy vagy több személy joghatás kiváltására irányuló, egybehangzó akaratnyilatkozata, érvényességéhez nem elegendő a felek akaratának és nyilatkozatának hibátlansága, hanem az is szükséges, hogy a célzott joghatás is megfeleljen a jogrend előírásainak. E nélkül ugyanis a szerződés nem alkalmas arra, hogy joghatást váltson ki, ezért az ilyen szerződés nem keletkeztet kötelmet.

1. A lehetetlen tartalmú szerződés

Bár a Digesta 50.17.185 szerint a lehetetlenre irányuló szerződés semmis (*impossibillum nulla obligatio est*), vitatott, hogy az ókori rómaiak ezt minden szerződésre érvényesnek tekintették-e, illetve mit tekintettek lehetetlen szolgáltatásnak.

Bónis Péter

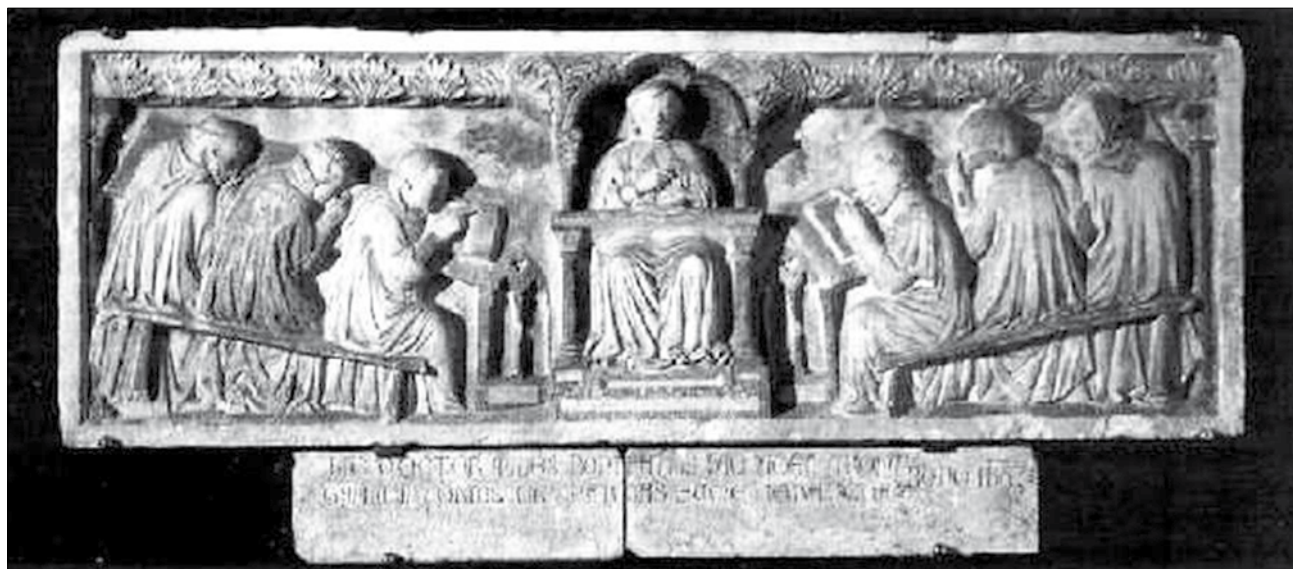
A joghatás hibái miatti érvénytelenség az európai *ius commune* rendszerében*

A glosszátorok (talán a rómaiaktól eltérően) ezt az elvet minden szerződésre alkalmazták, nem csak a *stipulatio*-ra, hanem még a *pactum nudum*-ra is.² Lehetetlennek azonban csak azt tekintették, ami sohasem válhat lehetségesé. A glosszátorok tehát nem tekintették érvénytelennek a szerződés megkötésekor lehetetlen szerződést, ha a lehetlenség a teljesítéskor elhárítható volt.

A lehetlenség alábbi fajtáit különböztethetjük meg:

a) *objektív (abszolút) lehetetlen (impossibilitas, ném. objektive Unmöglichkeit)*: ha annak megvalósítására senki sem képes (pl. egy óra alatt köhidat építeni egy folyón). Az ilyen lehetlenség érvénytelenné teszi a szerződést, vagyis a már teljesített szolgáltatások visszajárnak, a még nem teljesített szolgáltatást pedig nem lehet követelni (*quod nullum est, nullum producit effectum*).

A lehetetlenre irányuló adásvételi szerződés is érvénytelen volt, vagyis a vételárat a vevő visszakövetelhetette, de az érvénytelenség ellenére az eladónak fennmaradt egy kártérítési kötelezettsége, amellyel meg kellett térítenie azt a kárt, amely a vevőt a miatt érte, hogy a szerződés érvényességében bízott, ha az eladó tudott a lehetlenségről, és a vevőt nem tájékoztatta. A vevő ugyanis azért, hogy az érvényesnek vélt szerződést teljesíthesse, tovább-

Glosszátorok (sírkődombormű, 13. század, San Francesco és San Domenico-templom)

bi szerződéseket kötött, költségeket vállalt (utazás, levelezés, értékbecslés, hitelfelvétel, árubeszerzés), ezt pedig az eladónak meg kellett térítenie. A többi szerződésnél az ilyen *biztatási kárt* (*Vertrauensinteresse*, negatív interesse) a rómaiak szerint nem lehetett követelni.

Már a *Brachylogus* is a negatív interesse megtérítése mellett foglalt állást.³ A Lo Codi (IV.65.4) szerint kártérítéssel tartozik az, aki lehetetlen szerződést kötött, ha a lehetetlenség neki felróható. Egy 1174–1180 között írt párizsi *summa legum* szerint az eladó szintén köteles kártérítést fizetni a vevőnek.⁴ A *Brachylogus* szerint a kártérítési kötelezettség nem az adásvételből ered, hiszen az érvénytelen, hanem más jogalaptól, és csak úgy látszik, mintha fennállna a szerződés („quasi constitisset emptio”). Az ókori római joghoz képest a glosszátorok munkássága által egyértelműbbé vált, hogy a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződések mindig érvénytelenek, és az esetleges kártérítés más jogalaptól ered.

Nyilvánvaló, hogy a lehetetlenségnek két jogkövetkezménye van: az érvénytelenség és a negatív interesse megtérítése. Az angol jog ez utóbbit hangsúlyozza, a kontinentális jogrendszerek viszont az érvénytelenséget hangsúlyozzák. Az angol jog hatására a német BGB módosított 311a. §-a már nem tekinti érvénytelennek a lehetetlen szerződéseket, hanem a szolgáltatást kártérítési kötelezettséggé alakítja át. Ennek azonban hátránya, hogy külön kell szabályozni a szolgáltatás teljesítéséhez való jog megszűnését, amire nem lenne szükség, ha a szerződés érvénytelen lenne. A magyar Ptk. szakértői javaslata a német ptk.-t követte volna, de a parlament által elfogadott Ptk. továbbra is érvénytelennek tekinti a lehetetlen szerződéseket.

Az *impossibilitas* és a *difficultas* elhatárolása a gyakorlatban sok nehézséget okozott. A glosszátorok objektív lehetetlenségnek tekintették azt a szubjektív lehetetlenséget, amely csak aránytalanul nagy nehézséggel, ráfordítással lenne elhárítható, például a pápa vagy a császár beavatkozását igényelné.

b) *szubjektív (relatív) lehetetlenség (difficultas*, ném. *subjektive Unmöglichkeit, Unvermögen*), ha valaki pusztán személyes képességeinek hiánya miatt nem képes a szerződést teljesíteni (pl. nem tud gyémántot csiszolni vagy nincs pénze). A glosszátorok szerint az ügyletet annak elhallgatott nehézsége nem teszi érvénytelenné.⁵ A *difficultas* lehet az adósnak felróható (*difficultas culpabilis*), vagy nem felróható, vétlen (*difficultas inculpabilis*, ném. *nicht zu vertretende Unmöglichkeit*). A szerződés a glosszátorok szerint nem érvénytelen azért, mert a *difficultas* az adósnak nem volt felróható, az adós azt nem szándékosan vagy gondatlanul idézte elő.

A szerződésben kifejezett szubjektív lehetetlenség (*difficultas expressa*) viszont érvénytelenné teszi a szerződést, vagyis úgy kell tekinteni, mintha *impossibilitas* lenne. A glossza alapján ugyanis Bartolus különbséget tett a szerződő fél tudomására hozott *difficultas* és a szerződő fél elől elhallgatott *difficultas* között (*difficultas non expressa*)⁶ az ismert elv szerint (*expressa nocent, non expressa non nocent*).

c) *Fizikai lehetetlenségről (impossibilitas de natura*⁷) beszélünk, ha az adott szolgáltatást sem a szerződéskötés,

sem a teljesítés időpontjában senki sem tudná teljesíteni, mert a szerződés tárgya nem létezik, vagy a szolgáltatás a fizikai-természeti törvények szerint lehetetlen. Például az eladni kívánt ház még a szerződéskötés előtt leégett, de erről az eladó nem tud. A szerződés ilyenkor semmis, és az eladó a vételárat köteles a vevőnek visszafizetni, mert jogalap nélkül gazdagodott.

d) *Jogi lehetetlenség (impossibilitas de iure)* esetén a joghatások beállítását nem a fizikai törvények, hanem a jogszabályok tiltják. Ha a szerződés jogilag lehetetlen szolgáltatásra (pl. saját dolog megvételére) irányul, a szerződés ipso iure érvénytelen.

e) *Teljes lehetetlenség (ném. Vollunmöglichkeit)* esetén a szolgáltatás egészének teljesítése lehetetlen, amely az egész szerződésre kiterjed, ezért az egész szerződés érvénytelen, pl. az egész ház leégett.

f) *Részleges lehetetlenség (ném. Teilunmöglichkeit)* esetén nem az egész szolgáltatás teljesítése, hanem annak csak egy kisebb része vált lehetetlenné, aminek következménye a szerződés érvényessége, kivéve, ha a felek szándéka eltérő. Ha pl. egy háznak kevesebb mint fele égett le a szerződés megkötése előtt, és erről a felek nem tudnak, a glosszátorok szerint a szerződés érvényes marad, viszont a hibás teljesítés szabályai szerint árleszállítás (*actio quanti minoris*) követelhető, vagy az adásvételtől el lehet állni (*actio redhibitoria*). Ez a gondolatmenet készítette arra a német pandektistákat, hogy a hibás teljesítést a lehetetlenség egyik fajtájának tekintsék, és mellőzzék a BGB eredeti szövegéből.

g) A német pandektisták különböztették meg a *szerződés megkötése kori* vagy *eredeti lehetetlenséget (impossibilitas tempore obligationis*, ném. *anfängliche Unmöglichkeit*) az utólagos (teljesítéskori) lehetetlenségtől.

A glosszátorok azonban mást értettek az eredeti lehetetlenség alatt. Véleményük szerint az számít lehetetlenségnek, amely sohasem lehetséges, az viszont, amely a teljesítéskor lehetséges, nem lehetetlen.⁸ A glosszátorok⁹ ugyanúgy vélekedtek, ahogyan a magyar Ptk. 6: 107. §-a is rendelkezik, amely szerint „a szolgáltatás nem lehetetlen azért, mert a kötelezett a szerződés megkötésekor nem rendelkezik a szolgáltatás tárgyával.”

h) A glosszátorok a teljesítéskori lehetetlenség, vagyis a *lehetetlenülés (impossibilitas tempore solutionis*, *impossibilitas superveniens*, ném. *nachträgliche Unmöglichkeit*) pandektista fogalmát nem ismerték, ők csak arról beszéltek, hogy az egyedi dolog megsemmisülése megszünteti a kötelmet, ha az senkinek sem felróható. A fő különbség az, hogy az eredeti lehetetlen szerződés érvénytelen, a lehetetlenült viszont nem. A lehetetlenülés kérdése azonban e tanulmány kereteit meghaladja, így nem foglalkozhatunk vele.

2. A törvénybe ütköző szerződés

A törvény egyes szerződések megkötését kifejezetten tilalmazza. Ezek a törvénybe ütköző szerződések semmisek, hiszen minden jogrend elemi érdeke, hogy sem a jogszabályok között, sem a jogszabályok és az ügyleti forgalom

között ne legyen ellentmondás.¹⁰ Az ilyen szerződések törvénytelenek, és nem lehetnek alkalmasak a célzott joghatás kiváltására. A klasszikus római jogban nem minden tilos szerződés volt érvénytelen (pl. *lex minus quam perfecta*, *lex imperfecta*).

A közérdek sérelme vagy a magánérdek sérelme miatt tilos szerződések között a glosszátorok nem tettek különbséget. A francia jogból ismert megkülönböztetésnek (*nullité relative – nullité absolue*)¹¹ amúgy sincsen semmi értelme, hiszen a közérdek nem létezhet a jogos magánérdekek védelme nélkül. A glosszátorok pusztán arról értekeztek, hogy a jogalanyok mely törvény által biztosított kedvezményről, (megtámadási) jogról (*beneficium*) mondhatnak le, vagyis az, akinek érdekét vagy jogát közvetlenül sérti a szerződés egy eleme, amelyet a törvény tilt, megtámadási jogáról lemondva az érvénytelen szerződést megerősítheti, érvényessé teheti, ha ez más jogos magánérdekét vagy a közérdeket nem sérti.

A *ius commune* csak az akarathibák esetében vette figyelembe az érvénytelenséget okozó fél rosszhiszeműségét, a többi érvénytelenségi oknál ez közömbös. Itt tehát nem érvényesül az az elv, hogy saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat (*nemo suam turpitudinem allegans auditur*), ahogyan ezt Pillius egyik *quaestio*-ja és Damasus Hungarus *brocard*-ja is említi. A szerződés érvénytelenségére tehát az is hivatkozhat, akinek a kérésére a törvénytelen kikötést a szerződésbe foglalták.

Imerius különbséget tett a *contra legem* és a *contra formam legis* ügyletek között. Véleménye szerint a *contra legem* ügylet minden esetben érvénytelen, viszont a *contra formam legis* ügyletek érvénytelenek ugyan, de ez az érvénytelenség elhárítható. Így például Imerius szerint a kiskorú ingatlanának gyámi hozzájárulás nélküli átruházása érvénytelen ugyan, de ez az érvénytelenség elhárítható, ha a gyám utólagosan megadja hozzájárulását, vagy a kiskorú közben nagykorúvá válik, és megerősíti a szerződést.¹² A *contra legem* ügyleteknél az érvénytelenség utólagos kiküszöbölésére nincs mód.

Az Imerius által használt *contra formam legis* (vagy *iuris*) fogalom a dekretális jogba is átment, hiszen a *Liber Extra* (X. 2.30.7) szerint a *contra formam iuris* hozott ítéletek bizonyos esetekben megerősíthetők (*confirmatio*), és ezzel az érvénytelenségi ok elhárul (elhárítható érvénytelenség).

Más szempontból a glosszátorok különbséget tettek az olyan ügyletek között, amelyeket a törvény bármely időszakban tilt (*quae causam habent perpetuam prohibitionis*), illetve amelyeket csak időlegesen, az adott személy jogállására tekintettel (*quae causam temporalem habent prohibitionis*). Ez utóbbi szerződés utóbb érvényessé tehető.¹³

Az a *pactum*okat a törvényhez való viszonyuk szempontjából három csoportba osztotta. *a)* A *pactum contra leges* beleütközik a törvény tilalmába, ezért érvénytelen. Itt nemcsak maga a *pactum* érvénytelen, hanem az ehhez kapcsolódó valamennyi járulékos kötelelem is. *b)* A *pactum secundum leges* a törvény tilalmába nem ütközik, ezért érvényes.¹⁴ *c)* A *pactum praeter leges* a törvény nem tiltja,

de nem is védi, mint például a harmadik személy javára kötött *pactum*ot. Itt a jog nem érvénytelenséggel, hanem peresíthetelenséggel szankcionál, ezt azonban kötbér kikötésével ki lehet játszani. Tehát a főkötelelem peresíthetetlen, de a járulékos kötelelem érvényes.

Az in *fraudem legis* kötött ügyleteket a glosszátorok is érvénytelennek¹⁵ tekintették, és mivel a törvények kijátszásának leggyakoribb módja a *simulatio*, a kijátszás módjait a *simulatione*-nél ismert elnevezések szerint igyekeztek csoportosítani.

3. A jóerkölcsbe ütköző szerződés

A legáltalánosabb megfogalmazás szerint a rómaiak az olyan szerződéseket tekintették jóerkölcsbe ütközőnek, és emiatt érvénytelennek, amelyek az emberek becsületét, vallási érzetét, szeméremérzetét sértették, azaz amelyeket *mindenki kirívóan tisztességtelennek, feltűnően erkölcstelennek tartott*.

A glosszátorok megtartották a jóerkölcsbe ütközés érvénytelenségi generálklauzuláját. Álláspontjuk az volt, hogy a bírói gyakorlatra kell hagyni ennek tartalmi kitöltését, ezért nem is rendszereztek különösebben a jóerkölcsbe ütközés eseteit. Ők a *causa-tan* alapján bíralták el az ilyen szerződések érvényességét. Ezek a szerződések *turpis causa* miatt voltak érvénytelenek.

Az egyik legkorábbi glosszatori munka, amely Wilhelmus de Cabriano neve alatt maradt fenn, de valószínűleg mestere, Bulgarus előadásainak lejegyzéséről van szó, szintén csak néhány esettel illusztrálja a jóerkölcsbe ütköző szerződéseket. Wilhelmus de Cabriano szerint jóerkölcsbe ütközik az a szerződés, amely lopás vagy emberölés elkövetésére irányul. Jóerkölcsbe ütközik a rokonnal kötött házasság, az örökségről való rendelkezés. Érdekes módon Wilhelmus de Cabriano jóerkölcsbe ütközőnek tekinti a házasfelek közötti ajándékozást is, noha ez inkább *contra leges* megállapodás.

Azo sem rendszerezi a jóerkölcsbe ütközés eseteit, és általában azokat a példákat említi, amelyeket Wilhelmus de Cabriano. Azo azonban megjegyzi, hogy bizonyos jóerkölcsbe ütközőnek tartott szerződések érvényessége kétséges. Így például abban az esetben, ha a férj a hozományként kapott ingatlant a feleség előzetes hozzájárulásával elidegeníti.¹⁶ A római jog szerint a hozományként kapott ingatlant a férj nem idegenítheti el, nem szól viszont a római jog arról, hogy lehetőség van-e ettől eltérni a feleség hozzájárulása esetén. Azo e tekintetben nem foglal egyértelműen állást, viszont kétségeinek ad hangot. Vacarius még egyértelműen az ilyen szerződés érvényessége ellen foglalt állást.¹⁷

Azo szerint jóerkölcsbe ütközés esetén nemcsak maga a *pactum* érvénytelen, hanem az ehhez kapcsolódó valamennyi járulékos kötelelem is. Például érvénytelen az ennek biztosítására kikötött kötbér vagy zálogjog.

A glosszátorok, így Azo is, hagyományosan a jóerkölcsbe ütköző szerződések között tárgyalták a prostitúciós szolgáltatásokra, bűncselekmény elkövetésére vagy törvénytelen célra kötött szerződéseket. Az ilyen szerző-

déseket természetesen a glosszátorok is érvénytelennek tekintették.

A másik szerződő fél értelmi gyengeségének, alárendelt helyzetének kihasználásával kötött szerződéseket a glosszátorok nem a jóerkölcsbe ütköző szerződések között, hanem a *tiszteleti félelem* kapcsán tárgyalták. Ők csak a minősített tiszteleti félelmet ismerték el érvénytelenségi okként. Álláspontjuk szerint a függelmi viszony nem eredményezi a jogügylet érvénytelenségét, kivéve, ha ehhez fenyegetés járul.

Mivel a függelmi helyzet mellett a fenyegetés, befolyásolás bizonyítása nehézkes volt, a 15. századi kommentátorok a fenyegetés helyett már megelégedtek a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékaránytalanság jóval könnyebb bizonyításával. Paulus Castrensis szerint ezt akkor tekintették bizonyítottnak, ha a szerződő fél még a piaci ár felét sem kapta meg, illetőleg ennél többet fizetett, és az adós függelmi viszonyban volt a hitelezővel.

Ennek a jogintézménynek (tiszteleti félelem) a kapitalista viszonyokra való alkalmazása volt az 1880-as német uzoratorvényből ismert ún. *uzorás szerződés*, amelyet a német BGB 138. §-a is átvett. Eszerint semmis az a szerződés, amelyben valaki a másik fél szükséghelyzetének, könnyelműségének, tapasztalatlanságának kihasználásával a maga vagy mások számára a saját szolgáltatását feltűnően meghaladó mértékű ellenszolgáltatást kötött ki.¹⁸ Így rendelkezik a svájci kötelmi jogi törvény 21. cikke és a Codice civile 1448. cikke is.

A német uzoratorvény alapján Magyarországon 1883-ban alkottak uzoratorvényt. Az uzorás szerződés az 1959-es Ptk.-ba is bekerült. Az új Ptk. 6:97. § szerint, ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis.

A 20. századi civilizált és bírói gyakorlat egyes jogrendszerekben a jóerkölcsbe ütközőnek tekint bizonyos versenykorlátozó megállapodásokat is. A jóerkölcsbe ütközés generálklauzuláját főleg a 19. században, a tételes versenyjog kialakítása előtt használta fel a bírói gyakorlat az ilyen megállapodások érvénytelenítésére, bár vannak olyan országok, ahol ez manapság is fontos szerepet játszik. A *ius commune*-ben nem beszélhetünk e generálklauzula ilyen jellegű felhasználásáról, bár a Codexnek a monopóliumokról szóló címét (4.49) a glosszátorok is magyarázták.

E címet magyarázva Vacarius törvénytelennek tekinti a kereskedők és kisiparosok árrögzítő megállapodását. Ha például a kőművesek megállapodnak abban, hogy száz arany alatt senki sem épít házat, vagy a kereskedők megállapodnak abban, hogy harminc arany alatt nem adnak el bizonyos árut, Vacarius szerint az ilyen szerződések a közérdeket sértik. Vacarius a céhek árszabályozásáról nem szól.¹⁹

Azo szerint nemcsak az árrögzítő megállapodások érvénytelenek, hanem az is érvénytelen, ha abban állapodnak meg, hogy csak rokonokat vesznek fel tanoncnak. Azo alapelveként szövezi le, hogy a vevőnek és az eladónak, a bérlőnek és a bérbeadónak szabadon, minden piac-

torzításra irányuló befolyás nélkül kell meghatározni az árat vagy a bérleti díjat.²⁰

Itt nincs lehetőség arra, hogy részletesen elemezzük, hogy érvényesültek-e ezek az elvek a középkorban. A céhszabályokból arra következtethetnénk, hogy nem érvényesültek. Azo szerint a bolognai kézművesek a monopóliumokat tiltó szabályokkal ellentétesen cselekszenek, ezért ezek az elvek inkább tekintendők a jusztiniánuszi jog befolyását növelni igyekvő jogtudós elméleti fejtegetéseinek, mintsem a tényleges joggyakorlat jellemzőinek.²¹

4. Feltűnő értékaránytalanság

A római jog nagyon szűk körben tette lehetővé a szerződésnek a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága miatti érvénytelenítését. Erre csak olyan adásvételi szerződések esetében volt lehetőség, amelyek tárgya ingatlan volt, és az eladó a valós érték felét sem kapta meg.

A *ius commune* rendszerében a római jogból ismert szabályok főleg két irányban szélesedtek, ami által a feltűnő értékaránytalanság általános érvénytelenségi okká vált. Egyrészt a középkorban a *laesio enormis* szabályát kiterjesztették a vevő javára, sőt valamennyi szinallagmatikus szerződésre is. Másrészt a *laesio enormis* mellett a jogtudomány kialakította a *laesio enormissimá*t mint külön érvénytelenségi okot, külön szabályokkal.

A római jog egyoldalúan csak az eladó érdekét védte. Bulgarus még az ókori rómaiak álláspontjához ragaszkodott. Martinus terjesztette ki ezt a szabályt a vevő javára is 1155 körül, mert a Hugolinusnak tulajdonított *dissensio-gyűjtemény* szerint Martinus már véleményt nyilvánított abban a *dissensio*-ban, amely ennek a szabálynak a vevő javára való alkalmazásáról, az értékaránytalanság kiszámításáról szólt.²² Az ő véleményét a kánonisták is helyeselték, mert 1190 körül Bernardus Papiensis summája már említi, hogy a vevő érdekeit sértő értékaránytalanságot is figyelembe kell venni.²³

Az eladó a római jog szerint akkor hivatkozhatott erre az érvénytelenségi okra, ha a valós érték felét sem kapta meg. A vevő esetében azonban mindenféle részletes szabály hiányzott a *Corpus iuris civilis*-ből. Ennélfogva a glosszátoroknak kellett ezt kialakítani, ami gyakran véleménykülönbségeket eredményezett. Placentinus, Albericus és Martinus úgy érvelt, hogy az ókori római jog szerint az eladó akkor hivatkozhatott erre az érvénytelenségi okra, ha a valós érték felét sem kapta meg, vagyis például, ha a dolog 10 aranyat ért, de az eladó csak 4 aranyat kapott. A valós érték tehát több mint kétszerese volt a ténylegesen fizetett vételárnak. Szerintük ezt az arányt kell alkalmazni a vevőre is, vagyis a ténylegesen kifizetett vételárnak el kell érnie a valós érték kétszeresét (pl. ha a dolog 10 aranyat ért, a vevő 20 aranyat fizetett).²⁴

Azo nem fogadta el véleményüket és ellenkezőleg érvelt.²⁵ Álláspontja szerint a vevő akkor hivatkozhat a *laesio enormis*-ra, ha a vevő a valós érték felénél is többet fizetett a valós értéken felül (például a dolog 10 aranyat ért, és a vevő 16 aranyat fizetett), de nem szükséges a valós

érték kétszeresét kifizetnie. Martinus és Placentinus véleményét nem fogadta el a communis opinio, és Azo véleménye lett az uralkodó nézet, Hostiensis²⁶ és Bernardus Parmensis²⁷ szintén Azo álláspontját fogadták el.

A glosszátorok törekedtek ezt az intézményt a többi szerződésre is kiterjeszteni. Azo és Accursius például minden bonae fidei szerződésre kiterjeszti a laesio enormis szabályát, a stricti iuris szerződéseknél pedig ezt exceptióval lehetett érvényesíteni.²⁸ Accursius megfogalmazása alapján feltehető, hogy akkoriban ez már eléggé megszilárdult glosszatori tantétel volt, és Accursius csak átvette ezt a szabályt. Bartolus szintén Accursius szerint foglalt állást.

A ius commune szerint tehát – ellentétben a római joggal – nemcsak az eladó, hanem a vevő is hivatkozhatott erre az érvénytelenségi okra, sőt nemcsak ők, hanem bármely egyenlően kétoldalú szerződésben részes szerződő fél.

Egy ilyen tágan megfogalmazott érvénytelenségi ok természetesen veszélyt jelentett a forgalom biztonságára. Ez ellen a felek úgy próbáltak meg védekezni, hogy szerződésben zárták ki az erre az érvénytelenségi okra való hivatkozás lehetőségét (*renuntiatio*). Ezekben a renuntatio-formulákban, amelyek a magyar okleveles gyakorlatra is jellemzőek, a szerződő felek lemondtak ennek az érvénytelenségi oknak a bíróság előtti érvényesítéséről. Ezt a lemondást gyakran esküvel is megerősítették. Ez a gyakorlat szinte lehetetlenné tette a szerződések feltűnő értékaránytalanság miatti megtámadását, ami nyilvánvalóan ellenkezett a jó erkölcs követelményeivel. Ezért egyes glosszátorok (mint például Placentinus²⁹) úgy vélekedtek, hogy az esküvel megerősített lemondás ellenére is megtámadható az ilyen szerződés, mert ez a megtámadási nyilatkozat nem az eredeti állapot helyreállítására, a szerződés felbontására, hanem – éppen ellenkezőleg –, a szerződés további fenntartására irányul, mert az érvénytelenségi okot kiküszöbölő azáltal, hogy a vételárat kiegészítik.

Placentinus véleménye szerint tehát ilyenkor a szerződő fél esküje és lemondó nyilat-

Accursius
(Accursio, Accorso di Bagnolo,
1182 körül – 1260 körül)

kozata ellenére is hivatkozhat erre az érvénytelenségi okra, pontosabban fogalmazva nem is szegi meg esküjét, mivel nem a szerződés felbontását kéri.³⁰ Ha tehát valaki az értékaránytalanságról tudva annak érvényesítéséről lemond, később azt mégis érvényesítheti.

Más glosszátorok eltérő véleményt képviseltek. Egyesek úgy tartották, hogy az esküvel megerősített renuntatio mindenféle peres úton való érvényesíthetőséget kizár.³¹ Mások ellenben kevésbé szigorúan vélekedtek, és megengedték a kiskorúaknak a renuntatio ellenére való fellépést.³² Ismét mások úgy vélekedtek, hogy egy bizonyos mértékű értékaránytalanságon felül meg kellene engedni a peres úton való fellépést a renuntatio ellenére is.

A kommentátorok korában ez utóbbi álláspont lett a communis opinio. Ha a szerződő fél a valós

érték felét sem kapta meg, akkor rendelkezésére állt a laesio enormis, amelyről le lehetett mondani. A lemondás ellenére is megtámadható maradt viszont az a szerződés, amelyben a szerződő fél még a valós érték kétharmadát sem kapta meg (laesio enormissima). Ez a jogintézmény Panormitanustól kapta a laesio enormissima megjelölést.³³ A ius commune így próbálta összhangba hozni a szerződési igazságosság és a forgalom biztonságának érdekeit.

A glosszátorok és kommentátorok rájöttek arra, hogy nemcsak a szerződés utólagos megtámadása veszélyezteti a vagyoni forgalmat, hanem a másik fél túlzott kizsákmányolása is. Az ilyen nagyfokú értékaránytalanság annyira feltűnő, hogy a glosszátorok vélelmezték az ilyen szerződések tisztességtelen voltát, a dolust.

A laesio enormis esetében a sérelmet szenvedett fél kérhette a szerződés felbontását és az ellenszolgáltatás egyidejű visszaszolgáltatása mellett a szerződés tárgyának visszaadását. Ha a másik fél meg akarta tartani a szolgáltatást, akkor az ellenszolgáltatásnak a teljes értékig való kiegészítésével fenntarhatta a szerződést. Őt tehát facultas alternativa illette meg. A laesio enormissima esetében azonban a szerződés ipso iure érvénytelen volt.

Panormitanus, azaz Nicolaus de Tudeschis (1386–1445)

5. Összefoglalás

Az érvénytelenségi okok rendszerében a római jog szabályai jelentősen megváltoztak. Különösen a feltűnő értékaránytalanság vonatkozásában alakítottak ki új jogintézményeket a glosszátorok és a kommentátorok. Mindez azt bizonyítja, hogy a glosszátorok és kommentátorok nem

voltak pusztán a római jog szolgálai magyarázói, hanem alkotó módon alakították át a jogtudományt, és ezek az intézmények a polgári törvénykönyvekbe is átkerültek, ezért a medievisztikus jogtudomány eredményeinek be kellene épülnie az egyetemes jogtörténetbe, ezt viszont a római jog továbbélésének kérdésében uralkodó, csak kis hazánkra jellemző áltudományos nézetek akadályozzák.

BÓNIS, PÉTER

Die Ungültigkeit wegen Fehler in der Rechtswirkung im System des Europäischen ius commune

(Zusammenfassung)

Mit dem Untergang des antiken Weströmischen Reiches erlosch die Wirkung des römischen Rechts auf das europäische Rechtssystem. Das im 12. Jahrhundert entstandene ius commune (gemeines Recht) war schon eine vom römischen Recht unterschiedliche Rechtsordnung. Der Unterschied zwischen römisches Recht und ius commune, der unterschiedliche Aufbau, das unterschiedliche System ist Ergebnis der Tätigkeit der Glossatoren, die Schlüsselfiguren der mittelalterlichen rechtlichen Renaissance, also der Geburt der europäischen Rechtswissenschaft waren. Das von den Glossatoren geschaffene ius commune ist kein römisches Recht, es ist viel mehr als das. In diesem Aufsatz werden einige bedeutende Neuerungen der Glos-

satoren in Bezug auf die Ungültigkeit eines Vertrages behandelt. Im System der Ungültigkeitsgründe änderten sich die Regeln des römischen Rechts erheblich. Vor allem in Bezug auf die offensichtliche Unverhältnismäßigkeit erarbeiteten die Glossatoren und die Kommentatoren neue Rechtsinstitutionen. Es belegt, dass die Glossatoren und Kommentatoren nicht bloße unselbständige Ausleger des römischen Rechts waren, sondern die Rechtswissenschaft auf schöpferische Weise weiterentwickelt haben. Diese Institutionen wurden auch in die bürgerlichen Gesetzbücher übernommen, so sollten die Ergebnisse der mediävistischen Rechtswissenschaft in die allgemeine Rechtsgeschichte eingebaut werden.

Jegyzetek

* Jelen tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában* (Budapest, 1972, 21. p.). A középkori ius commune jogtörténetéről: Bónis Péter: *Az európai közös jog születése* (Budapest, 2011); Coing, H.: *Europäisches Privatrecht*, I. *Älteres gemeines Recht* (München, 1985); Bellomo, M.: *The Common Legal Past of Europe* (Washington D. C., 1995); Bónis György: *Középkori jogunk elemei* (Budapest, 1972); Bónis György: *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn* (Ius Romanum Medii Aevi V. 10., Milano, 1964); Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben* (Budapest, 2004).

² Azo, *Summa* in C. 2.3., *de pactis*, n. 8 (Lugduni 1599, 81.): „item ratione rerum, quae promittuntur, pacta censentur nulla, ut si impossibile promittatur.”

³ Brachylogus III.13.6.: „Si sciens venditor ignoranti emptori vendiderit, ex empto nihilominus, quasi constitisset emptio, tenebitur.”

⁴ Gross, C. (ed.): *Ignoti auctoris ordo iudiciarius, pars summae legum et tractatus de praescriptione* (Innsbruck, 1874, 219. p.): „Quid tamen, si quis nesciens emat hominem liberum? Tunc tenetur venditor emptori ad interesse, id est, tenetur ei resarcire dampnum, quod suscepit ex tali impedimento. Similiter inpeditur emptio, si quis rem suam pro aliena emat.”

⁵ Gl. *sed non facit* ad D. 45.1.2.3., *de verborum obligationibus*, l. *stipulationum*, § *ex quo* (Lugduni, 1627, vol. III, coll. 920)

⁶ Bartolus, *Comm.* in D. 45.1.137.4., *de verborum obligationibus*, l. *continuis*, § *illud*, n. 9 (Lugduni, 1552, fol. 555r)

⁷ Gl. *naturali* ad D. 45.1.137.4., *de verborum obligationibus*, l. *continuis*, § *illud* (Lugduni, 1627, vol. III, coll. 1039): „est impossibilitas de natura ut hippocentaurum dari, est iuris, ut res sacra.”

⁸ Gross, C. (ed.): i. m., 219. p.: „Similiter si venditioni subest res, quae esse non potest, inpeditur venditio, ut si quis alteri vendat hircocer-

vum. Oportet enim, quod res, quae venditur, vel sit vel esse possit. Futuri enim fructus arborum, vinearum bene vendi possunt.”

⁹ Gl. *ea quae* ad D. 50.17.135 (177.), *de diversis regulis iuris antiqui*, l. *ea quae* (Coloniae Allobrogum, 1612, coll. 1916): „Quod subiicit, non sunt, nec esse possunt, ut hippocentaurus. Secus, si esse possunt.”

¹⁰ Azo: *Brocardica sive generalia iuris* (Basileae, 1567, 141. p.): „Verum est quod pacta contra ius facta, quod ius prohibuit, nulla sunt, ut C. de legibus, l. non dubium, C. de pactis, l. pacta quae. Si autem non prohibuit, sed cum quis beneficium habet sibi indultum, per pactum potest renuntiare, et tenet ex certa conscientia.”

¹¹ Ennek a megkülönböztetésnek egyik alapja az, hogy a szerződés a magánérdek vagy a közérdek védelmére alkotott jogszabály tilalmába ütközik-e vagy sem. Természetesen emellett vannak más különbségek is, amelyekről a francia polgári jogi kézikönyvek adnak tájékoztatást.

¹² Fitting, H.: *Die Summa Codicis des Irnerius* (Berlin, 1894, LI.): „Ita soluitur: aliud est esse contra legem, aliud contra formam legis, set alienatio predii minoris non est contra legem set contra formam legis, senatus enim dat certam formam quomodo possit alienari, contra quam si fiat, ualet quod sequitur ob id. et hoc secundum gar.”

¹³ Fitting, H.: *Die Summa Codicis des Irnerius* (Berlin, 1894, LII.): „Eorum que prohibentur quedam eatenus prohibentur ut ipso iure non valeant, ut inter uirum et uxorem donatio, de quibus ista lex [et] loquitur, quedam, ut exceptione tantum elidantur, ut in mutuo filio familias dato, item prohibitorum quedam perpetuam prohibitionis habent causam, ut in matrimonio cum sorore, quedam temporalem, ut inter presidem et eam que subdita est eius iuris diccioni matrimonio, alia uero que turpitudinem continent. ex quibus ea que perpetuam causam prohibitionis uel turpitudinem continent nec ipsa conualescere nec eius subsecutium effectum habere potest. ea uero que temporalem et conualescere poterunt et eius subsecutium

- ab initio de iure ualeret, ut si predium minoris sine decreto alienetur. hic enim licet ipso iure alienatio non teneat, conualescere tamen potest et pignus ob ea datum tenetur.”
- ¹⁴ Azo: *Lectura* in C. 2.3.6, *de pactis*, l. *pactum quae* (Parisiis, 1599, 102. p.)
- ¹⁵ Hostiensis: *Summa* in X.3.17., *de emptione et venditione*, n. 7 (Venetiis, 1574, coll. 945)
- ¹⁶ Azo: *Lectura* in C. 2.3.6, *de pactis*, l. *pactum quae* (Parisiis, 1599, 102. p.)
- ¹⁷ Zulueta, F. (ed.): *The Liber pauperum of Vacarius* (London, 1927, 38. p.)
- ¹⁸ Menyhárd Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések* (Budapest, 2004)
- ¹⁹ Zulueta, F. (ed.): *The Liber pauperum of Vacarius* (London, 1927, 165. p.)
- ²⁰ Azo: *Summa* in C. 4.49., *de monopolis*, n. 3 (Lugduni, 1596, 604. p.): „Debet igitur esse cuiilibet libera facultas in emendo et vendendo, vel locando et conducendo, et circa pretium et circa mercedem.”
- ²¹ Azo: *Lectura* in C. 4.49.1., *de monopolis*, l. *iubemus* (Parisiis, 1577, 357. p.): „Contra hanc legem artifices Bononiae faciunt.”
- ²² Haenel, G.: *Dissensiones dominorum sive controversiae veterum iuris romani interpretum qui glossatores vocantur* (Lipsiae, 1834, 427. p.). Brósz Róbert tehát téved, amikor azt írja, hogy ezt a szabályt „a középkorban a kánonjog hatására terjesztették ki a vevő javára is, sőt valamennyi ún. szinallagmatikus szerződésre is.” (Brósz Róbert–Pólay Elemér: *Római jog*. Budapest, 1974, 424. p.) A Brósz–Pólay-féle tankönyv átdolgozásai még a 16. kiadás után is tartalmazzák ezt a mondatot, ami jól bizonyítja, hogy egy tudós lehet kiváló római jogász, de attól még nem lesz kiváló középkori jogtörténész, legfeljebb csak dilettáns.
- ²³ Laspeyres, E.T. (ed.): *Bernardi Papiensis Faventini episcopi Summa decretalium* (Regensburg, 1860, 81–83. p.)
- ²⁴ Haenel, G.: *Dissensiones dominorum sive controversiae veterum iuris romani interpretum qui glossatores vocantur* (Lipsiae, 1834, 427. p.): „Dissentunt in C. de resc. vend. (C. 4.44.) l. 1. et l. 2., ubi dicitur, quod potest rescindere venditionem, si deceptus sit, etsi minus pretium habeat. „Minus autem pretium esse videtur, si nec dimidia pars veri pretii soluta sit.” Unde dominus Azo dicit, quod idem sit in emtore, ut si quis rem, quae X valebat, emerit pro XVI, quod emtor, si voluerit, potest rescindere venditionem, quia deceptus est ultra dimidiam iusti pretii; et hoc ita probat: Verum et iustum pretium erat in X et deceptus est in VI, ergo ultra dimidiam iusti pretii, id est, ultra dimidiam X; nec lex dicit, quod debeat esse deceptus in duplum, sed tantum in dimidiam iusti pretii, ut C. de rescind. vend. (4, 44.) l. 2. et l. Si voluntate tua (8.). Sed Placentinus, Albericus et Martinus et alii sapientes dicunt contrarium et dicunt, quod non potest agere, nisi sit deceptus in duplum, et hoc ita probatur: Lex dicit, quod tunc potest rescindere venditionem, qui non habet dimidiam iusti pretii. Hoc ita intelligi, si sit deceptus in duplum. Nam deceptus est in duplum, quia ipse venditor debuisse accepisse X et non accepit nisi quattuor. Unde deceptus est ultra duplum, quod debuisse accepisse. Per similitudinem et iste emtor, qui emit rem, quae valebat X, pro XVI, non est deceptus in duplum, nisi XX dedisset; unde non ei subvenitur et ita per consuetudinem adprobatur et ita probo sententiam Alberici et aliorum.”
- ²⁵ Azo: *Summa* in C. 4.44., *de rescindenda venditione*, n. 4 (Lugduni, 1599, 563. p.)
- ²⁶ Hostiensis: *Summa* in X. 3.17., *de emptione et venditione*, n. 7. (Venetiis, 1574, coll. 943)
- ²⁷ Gl. *dimidiam* ad X. 3.17.6., *de emptione et venditione*, c. *cum causa* (Lugduni, 1584, coll. 1126)
- ²⁸ Gl. *iudicio* ad C. 4.44.2., *de rescindenda venditione*, l. *rem* (Lugduni, 1627, vol. V., coll. 1014)
- ²⁹ Odofredus: *Lectura* in C. 4.44.2., *de rescindenda venditione*, l. *rem maioris precii* (Lugduni 1550, fol. 245ra): „Et primo sic ponamus: venditor rem x valentem vendidit pro iij et iuravit contra illam venditionem non venire, etiam si esset deceptus ultra dimidiam iusti precii. In quaestione ista dicit Placentinus quod bene poterit venire contra istam venditionem, quia dum venditor agit ex vendito, agit vel ut rescindatur venditio vel ut suppleatur iustum precium, non autem agit precise ut rescindatur venditio et hec lex aliqua non probavit. Set nos in questione ista dicimus contra, et dicimus quod hoc casu non licet venditori venire contra istam venditionem, quia qui iuravit, nec principem nec legem debet sibi expectare authorem periurii. Item quia per leges, que periuria puniunt, non debet via periurii aperiri. Sed diceret aliquis vestrum, si venditor agit ut rescindatur venditio, vel ut suppleatur iustum precium, non venit precise contra venditionem. Respondeo: venit contra venditionem, et si non directo, tamen per medium quia si nolit emptor supplere iustum precium, venditio rescinditur.”
- ³⁰ Azo: *Summa* ad C. 4.44., *de rescindenda venditione*, n. 3 (Lugduni, 1599, 563. p.): „Et ita agetur perpetuo et est hoc adeo verum secundum Placentinum; ut etiam si iuraverit venditor se non venturum contra venditionem nihilominus possit predicto modo agere, quia non agit precise ut rescindatur contractus, sed ut vel hoc fiat, vel ut iustum precium suppleatur; ego contrarium puto, quia altera ratione urget emptorem rescindere contractum.”
- ³¹ Gl. *iudicio* ad C. 4.44.2., *de rescindenda venditione*, l. *rem* (Lugduni, 1627, vol. IV., coll. 1014): „Item quid si iste venditor iuravit se nullo modo venire contra venditionem? respondetur P. quod nihilominus tunc habebit locum quod hic dicitur quia non precise agitur ut venditio rescindatur. Nos contra quia quodammodo videtur agere ad rescissionem.”
- ³² Gl. *restituere* ad X. 3.17.6., *de emptione et venditione*, c. *quum causa* (Lugduni, 1584, coll. 1127.): „Sed quid dices si maior iuraverit, se non venire contra venditionem? Nunquid audietur quia deceptus est ultra dimidiam iusti pretii? Non credo quod audietur; secus de minore, quia per iuramentum non excluditur nisi beneficium aetatis, non tamen renunciat iuri communi et ita potest agere vel ad supplementum pretii, vel ad rescindendum contractum.”
- ³³ Panormitanus: *Comm.* in X. 3.17.6., *de emptione et venditione*, c. *cum causa*, n. 13 (Lugduni, 1547, fol. 108va): „Et idem crederem dicendum in maiore, ut possit petere absolutionem a iuramento ratione enormissimae laesionis intelligendo quod non donaverit quod plus valebat, quia non praesumitur consensisse in tanta deceptione. Item iuramentum videtur illicitum ex parte recipientis, cum intervenit ex parte sua dolus ex proposito vel re ipsa, quo casu competit absolutio a iuramento.”

